

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 1 (102)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 1 (102)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'373.7(477.43)

DOI 10.35433/philology.1(102).2024.93-101

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ПРОТИСТАВЛЕННЯ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

Н. Д. Коваленко*

Діалектний текст – інформативне й цінне джерело для досліджень усієї діалектної системи мови, а також і для міждисциплінарних розвідок, пов'язаних із культурологією, фольклором, етнографією та ін.

Проблеми категорії протиставлення досліджували ще Л. А. Булаховський, Ф. де Соссюр, О. О. Потебня та ін.; українські лінгвісти сьогодні розглядають антонімію переважно з урахуванням прагматики (Ф. С. Бацевич, Д. В. Мовчан, К. В. Тараненко, Н. О. Руснак).

У статті проаналізовано категорію протиставлення як одну з найпоширеніших у діалектному тексті, основою творення інформативності про минуле на сьогоднішнє життя. З'ясовано, що категорія протиставлення в усних розповідях-спогадах носіїв говіркового мовлення реалізується у формі концептів-опозицій. На конкретних прикладах проілюстровано використання прийомів вербалізації концептів з опозиційним значенням у межах семантичного поля КОЛИСЬ – ЗАРАЗ. У діалектному дискурсі мовці зосереджуються на виразних відмінностях життя та діяльності в часі, а для інформативності спілкування розповідають про сучасні традиції, зауважують на відмінностях у минулому, висловлюючи так своє ставлення до таких змін.

В основі категорії протиставлення є протилежність, яка охоплює всі сфери людського буття. У висловлюваннях реалізуються два протилежні стани об'єкта чи суб'єкта, а найважливіше – ставлення до того мовної особистості, що уможливило творення конотативно забарвлених мовних одиниць.

Категорія протиставлення як логічна процедура, в основі якої лежить протилежність (несхожість, несумісність, порівняння об'єктів, станів, характеристик за певними диференційними ознаками), охоплює всю реальність людського буття. У висловлюваннях можуть репрезентуватися два протилежні стани об'єкта чи суб'єкта, а головно – ставлення до того мовної особистості, що уможливило творення конотативно забарвлених мовних одиниць.

Ключові слова: *категорія протиставлення, концепт-опозиція, антонімія, текст, мовлення, діалект.*

* доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
(Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)
ndm.kovalenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7810-1982

IMPLEMENTATION OF THE CATEGORY OF OPPOSITION IN DIALECT TEXTS

Kovalenko N. D.

A dialect text is an informative and valuable source for researching the entire dialect system of a language, as well as for interdisciplinary studies related to cultural studies, folklore, ethnography, etc.

The issues of the category of opposition were studied by L.A. Bulakhovskyi, F. de Saussure, O.O. Potebnia and others; Ukrainian linguists today consider antonymy mainly with regard to pragmatics (F.S. Batsevych, D.V. Movchan, K.V. Taranenko, N.O. Rusnak).

In the article the category of opposition as one of the most widespread in the dialect text, the basis for creating informativeness about the past for the present life is analysed. It has been found that the category of opposition in oral stories-memoirs of dialect speakers is realised in the form of concepts-oppositions. Specific examples are used to illustrate the use of verbalisation techniques for concepts with oppositional meanings within the semantic field of the КОЛИСЬ – ЗАРАЗ. In dialect discourse, speakers focus on distinct differences in life and activity over time, and for the informativeness of communication, they talk about modern traditions and point out the differences in the past, thus expressing their attitude to such changes.

The category of opposition is based on the opposite, which covers all spheres of human existence. In statements, two opposite states of an object or a subject are realised, and most importantly, the attitude of the linguistic personality, which makes it possible to create connotatively coloured linguistic units.

The category of opposition as a logical procedure based on opposition (dissimilarity, incompatibility, comparison of objects, states, characteristics by certain differential features) covers the entire reality of human existence. Statements can represent two opposite states of an object or a subject, and most importantly, the attitude of a linguistic personality, which makes it possible to create connotatively coloured linguistic units.

Keywords: category of opposition, concept-opposition, antonymy, text, speech, dialect.

Постановка наукової проблеми.

Фіксація живого народного мовлення, проблеми досліджень діалектних текстів є одними з найбільш актуальних в українській й діалектології.

Позитивна і негативна оцінність, емоційно-експресивне забарвлення – характерні особливості говіркового мовлення, що слугують виразниками суб'єктивного ставлення до подій, вербалізують оцінку у формально об'єктивному повідомленні. Уснорозмовні тексти вирізняються також ступенем деталізації переказаних подій, що відкриває можливості для вивчення мовленнєвих прагматичних інтенцій діалектоносія як мовної особистості.

Діалектні тексти відбивають ментальні риси мешканців мовного ареалу (пошанування давніх традицій та обрядів, повага працьовитих людей та засудження лінощів, аморальних вчинків, неприйняття насилля та ін.). У діалектних текстах актуалізуються центральні семантичні

протиставлення, що відображенні в словникових статтях, та контекстуальні значення. Власне, ця контекстуальність створюється на основі особистих спогадів носіїв говірки, Ключові слова категорії протиставлення в різних ареалах української мови реалізуються по-різному, хоч і є однакові вияви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія протиставлення як логічна процедура, в основі якої лежить протилежність (несхожість, несумісність, порівняння об'єктів, станів, характеристик за певними диференційними ознаками), охоплює всю реальність людського буття. У висловлюваннях можуть репрезентуватися два протилежні стани об'єкта чи суб'єкта, а головне – ставлення до того мовної особистості, що уможливорює творення конотативно забарвлених мовних одиниць.

Проблеми категорії протиставлення досліджували ще Л. А. Булаховський, Ф. де Соссюр, О. О. Потєбня та ін.; сьогодні українські лінгвісти

розглядають антонімію переважно з урахуванням прагматики (Ф. С. Бацевич [2], Д. В. Мовчан [9], К. В. Тараненко [12]).

Лінгвістична прагматика оперує категорією протиставлення як інструментом продукування прагматичних значень. Т. С. Семегин, потрактовуючи поняття "концепт-опозиція" зауважує, що бінарність є найважливішим принципом категоризації дійсності, "поштовхом до виникнення якої стала така риса мислення первісної людини, як вимога порядку" [11: 248].

У сучасній українській діалектології відомі дослідження ареальної реалізації прислівників, текстових субкатегорій заперечення, зокрема на матеріалі буковинських говірок.

Т. В. Щербина, досліджуючи темпоральні адвербіативи на матеріалі текстів говірок середньонадніпряньсько-степового порубіжжя, визначає різні словотвірні та фонетичні варіанти, зауважує на широких потенційних можливостях щодо творення антонімів і квазіантонімів [14].

Уснорозмовні умови спілкування (на основі яких записують діалектних текст) не лише охоплюють власне співрозмовників, але й впливають на структурно-семантичні особливості текстів. К. Д. Глуховцева зауважує, що семантична структура текстів-спогадів представлена логіко-семантичними ознаками процесуальності, акціональності, темпоральності, агентивності, денотативності та оцінності. Це найменування самих явищ та назви сукупності денотатів, що пов'язані предметними відношеннями у цілісний семантичний комплекс, номінативний ланцюг, який репрезентує семантичну сітку тексту [3: 5].

Н. О. Руснак, аналізуючи усне мовлення носіїв буковинських говірок, визначила, що в цьому мовному континуумі широко представлені такі текстові субкатегорії: заперечення, невизначеності, необхідності. Зауважено, що "заперечення

супроводжується протиставленням (у тому випадку, коли заперечується перший член протиставної пари) або, навпаки, протиставлення виражається через заперечення (коли заперечується другий член)" [10: 141]. Мовні засоби вираження того, як уявляє людина своє місце у світі та довкілля загалом, антропоцентричність оцінних номінацій на матеріалі діалектних текстів дослідила В. В. Леснова [8].

Про те, що в центрі будь-якої картини світу є бінарні опозиції, зазначає В. А. Конобродська: "Головним протиставленням, зумовленим прагматичними установками колективу, є суб'єктивне розрізнення позитивного та негативного щодо впливу на колектив чи людину" [7: 34]. Дослідники вирізняють це основне протиставлення, яке реалізується в часткових, зокрема: життя – смерть, добро – зло, щастя – горе, правий – лівий, здоров'я – хвороба, світло – тьма, день – ніч, верх – низ та ін.

Мета дослідження – проаналізувати мовну реалізацію категорії протиставлення, зокрема найвиразнішу опозиція *колись – зараз*, яка прогнозовано часто трапляється в текстах-спогадах носіїв говірок. Матеріалом слугували збірки текстів говірок української мови, картотека авторки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Категорія протиставлення в діалектних текстах реалізована у формі парних опозиційних концептів із притаманними їм диференційними характеристикам; заперечення супроводжуються протиставленням, унаслідок чого виникає акротеа як підкреслене твердження однієї з ознак через заперечення протилежного [10: 141].

Категорію протиставлення в лінгвістиці традиційно співвідносять з антонімією, отже, на лексичному рівні ця категорія найбільше поширена. Тексти говіркового мовлення мають різні концепти-опозиції, що

підтверджено реалізацією категорії протиставлення на всіх мовних рівнях, наприклад, за допомогою лексем відповідної семантики, займенників, прийменників, часток, вигуків, фразеологізмів, словосполучень і речень із заперечним або протиставним значенням тощо. Такі засоби створення протиставлення чи заперечення використовуються як окремо, так і в поєднанні один з одним.

За матеріалами опублікованих текстів говіркового мовлення визначаємо різні концепти-опозиції, зокрема: нове-старе, здоров'я – хвороба, легко – важко, дорого – дешево, якісно – неякісно та ін., але узагальнювальним усе ж є протиставлення *колись – зараз*.

Особливе зацікавлення викликають тексти-спогади про традиційні народні звичаї та обряди, господарювання та побут, у яких інформант намагається не тільки розказати слухачеві про давній спосіб життя, а й висловити своє ставлення до подій чи явищ сьогодення. У структурній організації фраз знаходимо пояснення буденного, обрядового, культурного, релігійного та ін. з так званими конструкціями покликання *казали, кажуть, говорили, як то говорили старші люди, як то кажуть, як той казав* та ін., що свідчить про розуміння інформанта загальнонародного рівня таких виразів або їхнього давнього походження, наприклад: *а бу|вали та|к'і |д'іти шо роу|дилис'а ў соу|роу'і / то |каже / во|но |дуже шчас|ливо / от |каже / ти ў соу|роу'і роу|диўс'а; бу|ли с'ватку|вали / і при|носили на хри|стини ц'і / роу|били бу|кетики с к'в'і|ток / ма|чали ў гоу|р'ілку / |билиє йіх поу гу|бах і проу|да|валиє т'і к'в'іт|ки / б|рали г|рош'і за них // а ше на |милоу ка|залиє / ди|тин'і на |милоу / |тоже да|валиє г|рош'і / на |милоу ка|залиє* (с. Чепелівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

Очікувано, що в текстах-спогадах носії говірок апелюють до давніх подій, свідками яких вони були, або

переказують почуті від когось історії про минуле життя. За діалектними текстами визначено, що заперечення поширене в зіставленні подій на рівні *колись – тепер*, що може реалізовуватися у різних мовних варіантах.

Протиставлення *колись – тепер*. У діалектному дискурсі мовець, розповідаючи про давні обряди, може зосереджуватися на виразних відмінностях якихось елементів дійства в часі. Зауважимо, що для інформативності спілкування співрозмовник розповідає про сучасні традиції, а потім зауважує на відмінностях у минулому, висловлюючи так своє ставлення до таких змін, наприклад: *та г|рош'і дару|вали / хто |к'іл'ко м'іг // |тобто те|пер ли|ше с'і од|не напе|ред йед|ного прут / а ко|лис' на то н'і|чого / не| зве|р|таў на то у|ваги* (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

Категорія протиставлення може реалізовуватися й на рівні розуміння мовцем відмінностей у називанні осіб, предметів, явищ та ін. *колись і тепер*, наприклад: *йі|йі нази|валиє пок|риткоу / то во|на ўже сол|б'і |м'ісу'є ў т'ім се|л'і не| могл|а зна|ти // то те|пер нази|вайут по |р'ізному / то |мама оди|начка / то ше шос' та|ке / а ко|лис' то не| було і|накшого с|пособу // та л'у|дина ўже |була гет про|пащ|а / ўже во|на се не| могл|а |дати |раду* (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

Такий текст відбиває моральні принципи мешканців мовного ареалу, зокрема засудження поведінки, неприйняття суспільством порушень загальноновизнаних норм тощо. Високий рівень емоційності спостерігаємо через використання фразеологізмів *не могли знайти собі місце, дати раду, геть пропаща* на позначення стану жінки, яка народила дитину поза шлюбом, ставлення до неї людей.

Визначено, що в діалектних текстах типовою є реалізація протиставлення за допомогою сполучника *а*, наприклад: *а г|рош'і дару|вали / хто*

к'і|л'ко м'іг // |тобто **те^ч|пер** ли|ше с'ї од|не напеч^ч|ред їед|ного прут / **а ко|лис'** на то н'і|чого / не^ч зве^ч|р|таї на то у|ваги (с. Житномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.). Зазначимо, що заперечення бере активну участь у структурному прийомі діалектного тексту на основі часового протиставлення.

В аналізованих текстах через протиставлення **тоді** – **тепер** інформант може акцентувати увагу на зміні в часі назв обрядового одягу, персонажів та елементів обряду тощо, наприклад: у північноволинських говірках – *молода од'агає п|лат'а |б'іле / ну йак |дуже даї|ни|ну / там |було |б'іле / |розове / голу|бе / там |с'іт'і фа|т'ін // ї ме^ч|не |бабушка ше шла / то фа|т'інове п|лат'а було / і |вел'он на |голову / **то|д'і** во|но нази|валос' |вел'он / **те^ч|пер** фа|та* (с. Щиборівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

У мовленні носіїв західноpodільських говірок визначаємо протиставлення **колись** – **зара**, наприклад: *от ко|лис' ше |л'устро було / то |л'устро п|раїд'іїшне^ч // бу|вало йак г|л'ане^ч|ш / не^ч мош нади^ч|вити^с'а / а |**зара** |диви^с'а ї |н'ого / а там / йа|кас' ма|гера загл'а|даїе* (с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *а |**зара** панаї|дайуц'а / пове^чвеч^ч|таїут т'і живо|ти та си|д'ат за тим сто|лом поз'і|хайут* (с. Дубова Старосинявського р-ну Хмельницької обл.); *на Івана Ку|нала зби|ралис'а / д'ії|чата / х|лопц'і / |дуже |гарно спраї|л'али / а |зара шо |робиц'а / Бог їо|го з|наїе* (с. Явтухи Деражнянського р-ну Хмельницької обл.).

Так само через зіставлення інформують про особливості називання обрядових реалій: *росп|летут її|її / то|д'і |мама їже за|ложуїе на |н'уйу |вел'ан / **ко|лис'** ка|зали / |**зара** |кажут фа|та / а **ко|лис'** |вел'ан* (с. Сутківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.); *то|д'і кри|чат |горка так йак |**зара** / |**зара** |г'ірко / а **ко|лис'** |горка кри|чали // ну таї погу|л'айут / їдут*

ї|вечер до моло|дого (с. Сутківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.).

У спогадах старших людей натрапляємо на фокусування уваги на протиставленні смачного – несмачного в часі як *тоді* – *зара*, наприклад: у західноpodільських говірках: *бу|ла смаш|на |каша / пио|но / не^ч та|ке йак |**зара** // **то|д'і** така |каша |була смаш|на шо де / пион'а|на* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.).

Протиставлення виникає, коли носій говірки вважає якийсь повідомлення інформаційно важливим або має бажання висловити свої спостереження про спосіб життя, дії, звичаї, поведінку та їхні номінації, наприклад, у волинських говірках Полісся через варіант *тоді* – *зари*: ***то|д'і** |т'ашко було / ц|**зари** |вакшеї // них|то по|н'ат':а ни|маїе / них|то ни|в:а|жайе* [1: 393].

Протиставлення **перше** – **тепер**. За досліджуваними матеріалами визначено вживання діалектизму *перше* в протиставленні до *тепер*, наприклад: *на ту |дошчичку |дивиш'а / так ото оп|тесана |гарно / н'і |хилис'а / н'і|чого // так |**перше^ч** ро|били // ро|били // **а те^ч|пер** їс'о |гала д'рала / там |дивис'а |лопло їже / там по|сунуло^с'а / таї так во|но їе // ста|р'і ро|били* (с. Слобідка-Рихтівська Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.); *|**перше^ч** бу|ли та|к'і ж'ін|ки / **а те^ч|пер** со|с'їди // се та|к'і |б'ідн'і ж'ін|ки // шо|б могли їїм шос' |дати / шо їже во|на при|ходе^ч / таї |мїїе / з|наїе / шо не^ч за спа|с'їбо / ну а да|вали |хусточку / чи сп'ід|ничку* (с. Почапінці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.). Так само знаходимо наративи, що підтверджують намагання мовця пояснити давність деяких назв, наприклад: *а ї н'ід|вод'і шос' їло|малос'а |коло |коле^чса / ка|зали |**перше** |л'ушн'а і їс'о / їже ми з'їш|ли |н'їшки на В'ір'і|м'їюку* (с. Рогізна Кам'янець-Подільського р-н Хмельницької обл.).

Зазначимо, що категоричне заперечення "не можна" реалізується через клішовані сполучення слів, у складі яких є компонент Бог, наприклад, у наддністрянських говірках: **а те^нпер** хо^дди до |церкви тоу^лб'і н'і|чого н'і тої не^н |буде / а |перше^н |Боже^н боро^нни / **а те^нпер** |можна їс'о / |в'іл'на / шо |хочечи / ку|да |хочечи (с. Юхимівці Волочиського р-ну Хмельницької обл.).

У текстах говірок Чорнобильської зони трапляється кілька варіантів прислівника *тепер* (*те^нперка*, *т'е^ап'ерака*, *т'е^ап'ер*); в одному реченні вжито два варіанти лексеми в одному реченні **н'е т'е^ап'ерака** і **т'е^ап'ер**, що не тільки засвідчує мовний вияв протиставлення, центром якого є заперечна частка *не*, а й морфологічні діалектні риси: Та|д'і |сотн'а |дорага |в'ел'ми с|топала / ц'е ж **н'е т'е^ап'ерака** / **т'е^ап'ер** міл'ійон н'ішо н'іпа|ч'ом (Чорн, с. 187). Протиставлення *колись* – *теперка* знаходимо в розповіді носія наддністрянських говірок: То **ти^нперка** |уже |е ба|гато хо|ц'бо к|луби / к|луп ви|лики|й / і с|цена збу|дована рас на |за|жди так шо то|во // **а ко|лис'** то с'і |мучили [5: 255].

У говірках волинського діалекту зафіксовано варіант *ди^нпер*: А ди^нпер / то |уже ни|ма шо ка|зати // ди^нпер |ще ма|шини |робл'ат / ди^нпер |со [5: 371].

Прикметно, що в розповідях старших людей переважає переконання, що давні традиції, елементи обрядів, якість речей чи навіть ставлення людей було кращим, позитивнішим, ніж тепер, наприклад: у наддунайських говірках – при мо|йій |жизн'і / при мо|йій |пам'ят'і // |були вол|ви / |були т'і // д'і|ди // хо|дила / Ме|ланка хо|дила // і |було // ну / кра|с'іво |було // **а ш'і|час** ми не |можемо |бачит' |того / шо // |наш'і |д'іти ш'і|час не |бачат' |того / шо ми |бачили [6: 15]; наддністрянських –

ко|лис' д'і|йка бу|ла та|ка при с|воїм ха|рактер'і | д'і|чи^на |мала св'ї ха|рактер (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.); |перше |добре ро|били – те^н|пер |гала д|рала (с. Слобідка-Рихтівська Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.). У говірках Чорнобильської зони – Дак це |наї|memo за горш|к'і і |вечор же во|но так |ду|е / а ми' с|тол'ко нас|кач|немося с|кол'ко нагу|л'ай|emos'а шо |весело бу|ло і дола|ду і |гарно / **а те^нперка** од|нийе с|л'ози / да одне |горе да це та|ке |ще [4: 256].

Лише зрідка носії говірок засвідчили набуття кращого досвіду, вміння, наприклад, у західноподільських: |а **ко|лис'** росчи|н'ала хл'їб |нан'їч / |але **ти^нпер** |прах|тику |май|у шо не^н т|реба |нан'їч / а |зараз зам'і|сити / бо д|р'їжд'і |зараз |добр'і і |т'їсто |добре (с. Красне Гусятинського р-ну Тернопільської обл.); гірше життя і важку працю в колгоспах: у наддніпрянських говірках – То **ти^нперка** |уже |е ба|гато хо|ц'бо к|луби / к|луп ви|лики|й / і с|цена збу|дована рас на |за|жди так шо то|во // **а ко|лис'** то с'і |мучили [5: 255]; наддунайських – то|д'і т|рудно / **а те^нперечко** |луче жит [6: 15].

В українських наддунайських говірках, наприклад, спостерігаємо вживання прислівників *ран'че*, *те^нперечко*, *шчас*, *ш'і|час*, наприклад: **ран'че** бу|ло так / шо с|вад'бу ро|били [5: 16]; і |дуже нам |було кра|с'іво // ми ро|били то|д'і і цей // |як / Анд|рейа ро|били // все ро|били // **а шчас** |д'іти |наш'і не |робл'ат' |того [6: 15]. В уривках із цієї говірки мовець вживає фразеологізми при |наш'їй |пам'ят'і, при мо|йій |жизн'і / при мо|йій |пам'ят'і з метою точніше передати значення прислівника *раньше*: а |**ран'че** |як бу|ло // ш'е |сп'і|д|ни|ц'у // |як **при |наш'їй |пам'ят'і** / то сп'і|д|ни|ц'а на дв'і|нац'ат |п'ілок // і |кохта / в |нейі / та|ка ши|рока // і во|на н'е|в'еста |їде до // ну |до / же|чн'і|ха [6: 16]; ми про|жили |тоже та // а |дуже |було // ну / |як // |т'аж|чко |було нам // **а те^нперечко** / да // а то|д'і вже /

йак ми |були // |**ран'че** ж |було так шо // **при м|ойій |жизн'і / при м|ойій |пам'ят'і** // |були волх|ви / |були т'і // д'іди // ходила / Меланка ходила // і |було // ну / кра|с'іво |було // а **ш'і|час** ми не |можемо |бачит' |того / шо // |наш'і |д'іти **ш'і|час** не |бачат' |того / шо ми |бачили [6: 15].

Категорія протиставлення може актуалізуватися запереченням *немає*, *нема*, наприклад, у парі *раньше – тепер*чко: а **те|перечко** то|го **не|майє** / шо |було **|ран'ше** в нас // а / і це // і ми ходили в йун|ках / |йунки бу|ли |доўг'і і сп'ідни|ц'і [6: 16].

Особливістю закарпатських говірок є реалізація протиставлення через лексеми *п'ір'іч – т'і|п'ір'ка*: *Шо то за чась|о бы|ли п'ір'іч!* // *не| то шо т'і|п'ір'ка / то бой|іс'а іти і нус на в'улиц'у в'усунути* [Закарпатські, с. 33]; східнополіських *тоді – тепер*: *А то|д'і ж к'і|на то|го ж не |бачили і знат' не |знали й|а|ке во|но і бу|ло // а те|пер у|же к'і|но / хара|шо те|пер* [5: 199].

Часове протиставлення **давно – зараз** може уточнюватися додатковими лексемами, фразеологізмами і реченнями (*давно, тоді, це колишнє таке було, йак на наш з|вичай*) наприклад: у волинських говірках – *ко|ли до|го|варувалис'а / то моло|да |д'і|чина сто|й|ала |б'і|л'а |печи / шоб колу|пати п'іч / ше бу|ї та|кії з|вичай / об|рад й|а|кис' та|кії бу|ї // це ўже **даў|но** |було / |**зараз** ўже та|кого не|майє / но це **ко|лишн'є та|ке бу|ло*** (с. Григорівка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.); наддністрянських – *а ми пра|ц'у|вали то|ди по |чорному / |але |були ве|сел'і* (с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.); *ну боршч / так йак на наш з|вичай / ми пери|важно **ко|лис'** ва|рили к|вашечнїї* (с. Золотий Потік Бучацького р-ну Тернопільської обл.).

Вказівка на давність подій, дійств чи способу життя може не виражатися безпосередньо через лексеми *колись, тоді* та ін., а вербалізуватися виразами

йак бу|в/була малий/мала, як до школи ходив/ходила та ін., наприклад, у західноподільських говірках: *ми йак мал'і / |бавилис'і |дуже |файно // ту|пер |с'едут |перед тим ком|путиром / шо ни |виде н'і с|в'іта |б'ілого* (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

Часові протиставлення часто супроводжуються актуалізацією заперечень, які їх підсилюють, зокрема: 1) протиставним сполучником а – *...а |зара панайі|дай|у|а пове|веч'р|таї|ут т'і живо|ти та си|д'ат за тим сто|лом поз'і|хай|ут* (с. Дубова Старосинявського р-ну Хмельницької обл.); 2) часткою *не – йісти не|* **бу|ло** *так на роз|вал йак би |зараз / шо / йе шо |хочиш / йідж* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); 3) їх поєднання а не – *шо то |була |пара на|в'іки / в'ід по|ч'етку до к'ін|ц'е / а не| то шо |зараз* (с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.); 4) заперечним займенником *ніхто – ми з|нали / шо тре в'і|датис'а |чесно і в'іночок но|сити // та|кого н'і|х|то не| ро|бі|ї йак ту|пер* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); 5) порівняльним сполучником *як : йісти не|* **бу|ло** *так на роз|вал йак би |зараз / шо / йе шо |хочиш / йідж* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); 6) заперечення *не було, нема – |було / |зараз ўже та|кого не|майє / но це колишн'є та|ке бу|ло* (с. Григорівка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.), що створюють нейтральне загальне заперечення, центром яких стає прислівник *нема*. Названі засоби разом формують одну смислову єдність, що спрямована на порівняння минулого та сьогодення.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, у живому говірковому мовленні категорія протиставлення – досить активне явищем, яке дає змогу інформанту висловити свої міркування, ставлення до когось чи чогось, зіставити явища, події, традиції, способи господарювання, обряди та звичай

тощо в часі. На основі зіставлення витворюються повідомлення, що засвідчують своєрідність народного мислення та світобачення, побудованих на національних світоглядних принципах.

Досліджувана категорія протиставлення в діалектних текстах має високий прагматичний потенціал, тому що здатна викликати різні емоції в співрозмовника, спонукати до

спогадів і роздумів, переоцінки цінностей або, навпаки, – утвердження традиційних народних переконань.

Проблема має перспективу дослідження з огляду на постійні оновлення форм і семантики, появу нових мотивацій, розвиток варіантів протиставлення та поповненням емпіричної бази української діалектології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. А. Голоси з Волинського Полісся: тексти. Луцьк, 2010. 542 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник. Київ: ВЦ Академія, 2011. 304 с.
3. Глуховцева К. Д. Особливості семантичної структури діалектних текстів про важливі історичні події початку ХХ століття. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Warszawa, 2020. № 1924.
4. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / упоряд.: Гриценко П. Ю. та ін. Київ: Довіра, 1996. 358 с.
5. Говори української мови: збірник текстів / укл.: Довгопол С. Ф., Залеський А. М., Прилипко Н. П.; відп. ред. Т. В. Назарова. Київ: Наук. думка, 1977. 590 с.
6. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів. Ізмаїл: СМІЛ, 2016. 196 с.
7. Конобродська В. А. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики: навчальний посібник. Житомир, 2003. 236 с.
8. Леснова В. Синтаксичні засоби вираження оцінки в діалектному тексті. *Діалектологічні студії 10. Традиції і новаторство*. Львів, 2015. С. 439–453.
9. Мовчан Д. В. Прагматичний потенціал антонімів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_49 (дата звернення: 12.02.2024).
10. Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Чернівці, 2009. 448 с.
11. Семегин Т.С. Концепт та суміжні з ним поняття. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія № 9. *Сучасні тенденції розвитку мов*. Вип. 5: зб. наук. праць / за ред. В. І. Гончарова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 246–249.
12. Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови: монографія. Дніпро: УМСФ, 2017. 152 с.
13. Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та примітки: О. Ф. Миголінець, О. Д. Пискач. Ужгород, 2004. 400 с.
14. Щербина Т. Прислівники в говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя. *Діалектологічні студії 10. Традиції і новаторство*. Львів, 2015. С. 212–221.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkushyn, H. L. (2010). *Holosy z Volynskoho Polissia: teksty* [Voices from Volyn Polissia: texts.]. Lutsk. 542 p. [in Ukrainian].
2. Batsevych, F. S. (2011). *Vstup do lnhvistychnoi prahmatyky: pidruchnyk* [Introduction to linguistic pragmatics: a textbook]. Kyiv: VTs Akademiia. 304 p. [in Ukrainian].

3. Hlukhovtseva, K. D. (2020). Osoblyvosti semantychnoi struktury dialektnykh tekstiv pro vazhlyvi istorychni podii pochatku XX stolittia [Peculiarities of the semantic structure of dialect texts about important historical events of the early XXth century]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Warszawa. № 1924. [in Ukrainian].
4. Hovirky Chornobylskoi zony: Teksty [Dialects of the Chornobyl zone: Texts] / arranged by Hrytsenko P. Iu. ta in. (1996). Kyiv: Dovira. 358 p. [in Ukrainian].
5. Hovory ukrainskoi movy: zbirnyk tekstiv [Dialects of the Ukrainian language: a collection of texts]/ ukl.: Dovhopol S. F., Zaleskyi A. M., Prylypko N. P.; ed. by T. V. Nazarova (1977). Kyiv: Nauk. dumka. 590 p. [in Ukrainian].
6. Deliusto, M. (2016). Ukrainska naddunaiska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv [Ukrainian above Danube dialect: a collection of dialect texts]. Izmail: SMYL. 196 p. [in Ukrainian].
7. Konobrodska, V. L. (2003). Kursova i dyplomna roboty z etnolinhvistyky: navchalnyi posibnyk [Term paper and diploma thesis in ethnolinguistics: a study guide]. Zhytomyr. 236 p. [in Ukrainian].
8. Liesnova, V. (2015). Syntaksychni zasoby vyrazhennia otsinky v dialektnomu teksti [Syntactic means of expressing evaluation in a dialect text]. *Dialektolohichni studii 10. Tradytsii i novatorstvo*. Lviv. Pp. 439–453. [in Ukrainian].
9. Movchan, D. V. (2011). Prahmatychnyi potentsial antonimiv [Pragmatic potential of antonyms] [Online source]. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_49 (reference date: 11.02.2024) [in Ukrainian].
10. Rusnak, N. O. (2009). Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Linguocognitive and pragmatic dimensions of dialect texts in Bukovyna dialects]. Chernivtsi. 448 p. [in Ukrainian].
11. Semehyn, T. S. (2011). Kontsept ta sumizhni z nym poniattia [Concept and related concepts]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia № 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov. Iss. 5: zb. nauk. prats / za red. V. I. Honcharova. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Pp. 246–249. [in Ukrainian].
12. Taranenko, K. V. (2017). Prahmatychnyi potentsial antonimii ukrainskoi movy: monohrafiia [Pragmatic potential of antonymy in the Ukrainian language: a monograph]. Dnipro: UMSF. 152 p. [in Ukrainian].
13. Ukrainski zakarpatski hovirky. Teksty [Ukrainian Transcarpathian dialects. Texts]/ arranged by ta prymitky: O. F. Myholynets, O. D. Pyskach (2004). Uzhhorod. 400 p. [in Ukrainian].
14. Shcherbyna, T. (2015). Pryslivnyky v hovirkakh serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia [Adverbs in the dialects of the Middle Dnipro-Steppe border region]. *Dialektolohichni studii 10. Tradytsii i novatorstvo*. Lviv. Pp. 212–221. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 24.02.2024

Схвалено до друку: 26.04.2024